

жіночих благодійних гуртків (відвідання родин для духовної підтримки, лікарень, богаділень, в'язниць), гуртків ремесла, ведення господарських справ, створення груп по ліквідації неписьменності тощо.

Благовісницькій роботі мала допомагати й видавнича справа. Рада ВСХБ інформувала через журнал усіх членів церкви про докладені нею зусилля щодо друку і поширення Святого Письма. Із сторінок "Баптиста України" віруючі дізнались про першу в радянській Україні публікацію "Нового Завіту з Псалтирю" українською мовою, кишенькового формату, в чудовій обкладинці, на білому папері. Пропонувалося замовляти літературу поштою, накладною платою. Незабаром - у травні 1928 р. - "Баптист України" повідомив про видання інших книг та брошур різного змісту: "Перлини характеру проповідника", "Гармонія євангельських фактів", "Закон та субота і адвентисти сьомого дня", "Рідні мелодії" ("Родн'є напев?"). Було проанонсовано збірку духовних пісень "Арфа". Із сторінок журналу читач дізнався, що звітка про вихід збірки дійшла до Польщі та Канади. Сьогодні нам цікаво спостерігати: навіть такі короткі інформаційні повідомлення в журналі супроводжувались налітом політичної заангажованості суперечливої доби 20-х рр. Вона не минула й баптистську церкву. Як приклад, в третьому номері за 1926 р. з почуттям пролетарської солідарності підкреслювалось: оскільки селяни Галичини (яка натовді була складовою часткою "буржуазної" Польщі) бідують, їм подаровано 150 примірників збірки. У листопаді 1927 р. журнал повідомив про друге видання "Арфи" (оригінали і переклади І.А.Кмети-Єфимовича), маленького формату, зручного для вжитку, як і перше видання. Журналом накреслювались серйозні перспективи видавничої діяльності церкви: видати Біблію малого формату, Новий Завіт, біблійний богословський словник. Ці плани здавалися реальними. Вже в листопадовому номері подавалось повідомлення про те, що згаданий словник - конспективний посібник для благовісників - уже вийшов з друку, перевершивши усі сподівання за якістю видання.

Отож, робота журналу характеризувалась активною діяльністю і широкими перспективами. Значно зміцнився зворотній зв'язок "читач-журнал". 1928 рік закінчувався на творчому підйомі. Редколегія знайомила своїх віруючих з планами розширення роботи на майбутнє. Звертаючись до них, вона прохала керуватися слідуною програмою при підготовці матеріалів: вивчення Писання, проповіді, поради проповідникам, історичні розвідки про апостольську церкву, "відхилення" католицизму й православ'я, історія протестантської боротьби та мучеників інквізиції, історія баптизму, з'ясування "безгрунтовності" адвентистів, п'ятидесятників та ін., біографії відомих проповідників, повідомлення з життя громад.

Але цим планам не судилося здійснитись. Починався рік "великого перелому", рік прискореної індустріалізації та примусового кооперування села, рік згорання політики українізації, рік масованого наступу на релігію. Нові пріоритети державної політики надзвичайно швидко і категорично змінили долю багатьох конфесій, примусивши їх загальмувати, а то й взагалі припинити свою діяльність. Вони болісно вдарили і по Всеукраїнському союзу об'єднань баптистів. 1928 рік виявився останнім роком існування журналу "Баптист України".

ЛІТЕРАТУРА

1. История евангельских христиан-баптистов в СССР. -М., 1988.
2. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні. -К., 1996.
3. История евангельско-баптистского движения в Украине. - Одесса, 1998.
4. Баптист Украины. -1926-1928.

ІГНАТУША О.М.

ДЖЕРЕЛА ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СТАРООБРЯДСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ (XIX-XX СТ.)

Південь України історично формувався як поліетнічний і поліконфесійний регіон. Оригінальних барв до його колориту додали й російські старообрядці. В процесі заселення Степу, наприкінці XVIII ст., вони заснували кілька населених пунктів на Одещині, Катеринославщині, Херсонщині [1.-С. 110; 2.-Ф.Р.3865.-Оп.1.-Спр. 84.-Арк. 1-6]. Найкрупнішим з нових старообрядських поселень стала Велика Знам'янка, що й донині існує на території Запорізької області. Інша частина старообрядців, примітних своєю господарською та підприємницькою ініціативою, поступово поповнювала склад південноукраїнських міст. З'явилися райони їх компактного проживання у Єлисаветграді, Бахмуті, Кременчуці та інших містах. Були серед цих міст і Олександрівськ (нинішнє Запоріжжя) та Бердянськ. Ця територія також входить сьогодні до складу Запорізької області, тому частка документів з історії російського старообрядського населення потрапила, врешті, до державного архіву Запорізької області.

Документи архіву з історії старообрядців досить цікаві, різнопланові та інформативні. Хоча вичерпними для відтворення цілісної картини діяльності цієї самобутньої етноконфесійної спільноти їх назвати не можна.

Одну з найоб'ємніших груп наявних джерел, більш ранніх за часом їх виникнення, складають метричні книги церков, парафіянами яких були старообрядці. Зокрема, це метричні книги єдиновірницьких церков с.Велика Знам'янка: Знамення-Богородичної, Іллінської та Олексіївської. Вони зосереджені в двох фондах: Херсонської духовної консисторії (Ф.246) та архівній колекції метричних книг реєстрації актів громадянського стану по Запорізькій області (Ф.Р.5593) і охоплюють період 1840-1842, 1860-1861 рр. та майже повністю відтворюють хронологічний діапазон з кінця 60-х рр. XIX ст. до 1921 р.

Потенціал цього типу джерел досить значний. Спектр інформації, зосередженої в них, набагато ширший від початково заданого їм соціального призначення. З цих документів дослідник може використати не тільки генеалогічні відомості про конкретних осіб. Документи можуть слугувати джерелом вивчення демографічних та соціальних процесів. Їхні відомості здатні дати відповіді на важливе питання про рівень збереженості традицій в середовищі старообрядців, про що повідомляють імена народжених, соціальне походження, стан і рід занять мешканців - батьків, одружених, свідків, померлих тощо.

Рівною мірою принципи історичного аналізу можуть бути застосовані і для відтворення динаміки релігійних процесів у середовищі старовірів. Метричні книги зберегли прізвища та імена священників. В 1868 р. фіксуємо згадки про священників Симеона Щербакова, Петра Панкєєва, Іоанна Іванова, Миколая Панкєєва, дияконів Стефана Щербакова, Стефана Жарінова. В 1909 р. в метричних книгах числені записи зроблені священником Григорієм Панкєєвим, в 1912 р. - протоієреєм Іоаном Івановим, священником Георгієм Жаріновим. Ці матеріали дають підстави стверджувати наявність серед священницької верстви місцевих представників та побутування серед єдиновірців (нарівні з іншими православними) традиції родинної професійної спадковості священницького служіння. Метричні книги початку XX ст. свідчать про збереженість у старообрядців такої специфічної верстви служителів культу, як уставщики. У 1909 - 1912 рр. у Великій Знам'янці уставщиками були: Георгій Авілов, Михайло Сапожников, прізвища яких засвідчують їх великоруське походження [3.-Ф.Р.5593.-Оп.1.-Спр.392-395]. Так само неважко з'ясувати й питання, наскільки довго перебував на парафії той чи інший священнослужитель. Отож, за документами можна робити висновки про плінність кадрів серед місцевого духовенства.

Заголовки метричних книг вказують на адміністративне підпорядкування громад. Воно не зазнавало принципових змін. Зокрема, дізнаємось про те, що Великознам'янські старообрядці принаймні з 1840 р. (дата найдавнішої із збережених метричних книг) продовжували визнавати ієрархію Російської православної церкви, організаційно входячи до складу Херсонської, а пізніше -Таврійської єпархій.

Досить цікавими для дослідників можуть видатись також інші відомості щодо трансформаційних змін в старообрядницькому середовищі - про організаційне розмивання їх усталеної релігійної спільноти. Ці відомості подають акти реєстрації шлюбів між російськими старообрядськими фаміліями і православним українським населенням, зокрема - з Полтавщини, яке поповнювало склад Великої Знам'янки в ході освоєння та заселення Півдня. Надзвичайно показовими для ілюстрації означених асиміляційних впливів та цивілізаційних зрушень на старообрядців, є записи про зміну членами їх релігійних груп традиційного віровизнання. Так, в метричній книзі єдиновірницької Знамення-Богородичної церкви за 1912 рік маємо запис про перехід парафіянки Васси Фролової "згідно власного бажання на основі височайшого указу від 17 квітня 1905 р. про зміцнення начал віротерпимості... до секти євангельських християн" [3.-Ф.Р.5593.-Оп.1.-Спр.395.-Арк.102-103].

На жаль, метричні книги старообрядської церкви, яка була центром міської парафії Олександрівська, не збереглися.

Слід мати на увазі, що відомості про окремі факти реєстрації актів громадянського стану старообрядців-єдиновірців (здебільшого шлюбів з віруючими РПЦ та народжень дітей від змішаних шлюбів) розпорошені по великій кількості метричних книг офіційної православної церкви, і встановити їх кількість (отож і проаналізувати їх статистику) немає можливості.

Надзвичайно близькі за характером і цінністю інформації до вищезначеної групи джерел посімейні списки старообрядців. Значення цього типу історичних пам'яток важко переоцінити. В них у більш цілісному вигляді, аніж в метричних книгах, родинно записано прізвища й імена старовірів. Очевиднішими видаються чисельність, стан їх родин, міграційні процеси, що вплинули на старообрядців. Поряд з датами народжень, укладення шлюбів та реєстрації смерті, як правило, зафіксовано й дати інших важливих подій: усиновлення, встановлення опіки, видачі метричних свідоцтв, проходження перевірки органами міліції, уточнення прізвищ органами запису актів громадянського стану тощо. Проте, з жалем мусимо констатувати: такі списки збереглися лише по старообрядській громаді міста Бердянська. Встановити дату заведення книги немає можливості. Очевидним видається інше - посімейний список старообрядців Бердянська охоплює значний хронологічний діапазон, фіксуючи події від 1857 до 1979 року. В спискові -198 сімей [3.- Ф.Р.5593.-Оп.1.-Спр.188].

Як окрему групу церковних джерел про старообрядців, варто виділити документи установ Російської православної церкви. Остання намагалась щільно опікати діяльність будь-яких іновірців, з метою нейтралізації їх діяльності та навернення в лоно своєї конфесії. Відтак, сформувалась і відповідна частка ділової документації, переважно звітно-інформаційного та полемічного характеру. Як можна дізнатись із звітів благочинного церков першого округу Олександрівського повіту за 1917 рік, в місті та прилеглих до нього населених пунктах налічувалось: "поповців - 81, безпоповців - 22". Наведені цифри, безперечно, невеликі (враховуючи більш ніж шестидесятитисячне населення міста), але вони конкретні.

Надзвичайно цікаву групу документів, які характеризують соціально-економічну основу діяльності старообрядського населення та поземельні відносини, представлено архівними фондами Мелітопольського повітового землеміра (Ф.262) та Мелітопольської повітової землевпорядкувальної комісії (Ф.252). У першому з названих фондів зберігаються володінний запис на землю (1889 р.), копія межевої книги на земельні володіння (1902 р.), таблиця розрахунків загальної площі податної лісової ділянки (1870 р.), документи про купівлю-продаж землі (приговори, акти, купчі; 1873-1901 рр.) селян с.Великої Знамянки [3.-Ф.262.-Оп.1.-Спр.2-7]. В другому із названих фондів коло документів, пов'язаних із старообрядським населенням значно ширше (169 одиниць зберігання). Воно саме по собі варте спеціального дослідження. Це документи 1907-1916 рр., пов'язані, здебільшого, із столипінською аграрною реформою: справи по виділенню з громади хutorських господарств [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.11,20,21], прохання селян про вихід з громади [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.27], списки землевласників [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.31-33], списки домовласників [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.34-36], списки заможних селян [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.37-41], списки селян, що розорились [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.45-47], протоколи повітового землеміра про встановлення меж селянських садибних ділянок [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.58-63], копії експлікацій до планів хutorських господарств [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.70-75], опис городів, садибних ділянок і пустошів, які належали сільській громаді [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.76], прохання селян про вирішення земельних суперечок [3.-Ф.252.-Оп.1.-Спр.1,6,84] та ін.

Іншу значиму групу документів становлять матеріали органів земської статистики. В фонді Мелітопольського повітового статистичного бюро за 1911-1917 рр. (Ф.255) збереглися описання спеціальних сільськогосподарських культур Великознамянської сільської громади [3.-Ф.255.-Оп.1.-Спр.64-65] та багатьох приватних господарств цього старообрядського села за 1911-1912 рр. [3.-Ф.255.-Оп.1.-Спр.1-5,59-63,66,510-680] а також цінні відомості Всеосійського сільськогосподарського і поземельного перепису 1917 року. В основному - це картки для суцільного опису господарств [3.-Ф.255.-Оп.1.-Спр.441, 446, 454], в яких сконцентровано статистичні дані по багатьох (карткою передбачалось 139 позицій) показниках. Занотовано також станову належність господаря, його національний стан, соціальний статус ("приписний, посторонний, біженець"), віковий та родинний склад членів господарств (кількість і вік їхніх дітей, проживання разом з господарем інших осіб, факт тимчасової відсутності членів родини, в тому числі по мобілізації), розмір наявних площ надільних, купчих, орендованих земель, поголів'я худоби, наявність сільськогосподарського інвентарю тощо.

Умовний блок документів дореволюційних установ, подібних між собою за видовою приналежністю та колишнім практичним призначенням, в яких зосереджені відомості про старообрядців, репрезентують фонди органів міського і земського врядування: Олександрівської міської ратуші (Ф.1), спрощеного громадського управління (Ф.21), міської думи (Ф.24) та управи (Ф.Р.2030), повітової земської управи (Ф.56).

Але, слід мати на увазі, що частка вищезгаданих матеріалів не є значною, як врешті, незначним було і старообрядське населення в соціальній структурі південноукраїнського регіону. В названих фондах лише кілька архівних одиниць зберігання очевидно пов'язані з вирішенням проблем старообрядської громади. Окремою справою збереглися, наприклад, документи міської думи про виділення землі для будівництва старообрядського храму [3.-Ф.24.-Оп.1.-Спр.232], матеріали про відведення старообрядській громаді частини землі на християнському кладовищі для старообрядського цвинтаря за 1912-1915 рр. [3.-Ф.24.-Оп.1.-Спр.498].

Діловодством органів міського та земського врядування зберігались і матеріали циркулярного та звітного характеру, здатні проілюструвати характер імперської державної політики по відношенні до старовірів, як наприклад справа "Про ведення метричних книг старообрядців і сектантів" за 1913-1914 рр. [3.-Ф.24.-Оп.1.-Спр.1910].

Значно більше архівних документів вищеокресленого блоку не знайшли свого відображення в заголовках архівних справ, але їх можна виявити в процесі евристичного пошуку, зважаючи на ту обставину, що серед старообрядського населення м.Олександрівська були діячі, котрі залишили помітний слід в його економічному розвитку та громадському житті. Такими, наприклад, були фігури купців родини Мінаєвих. Як повідомляють документи, нерухома власність Олександра Андріановича Мінаєва в 1890 р. оцінювалась в 3500 руб., на підставі чого його власника було включено до списку осіб, котрі мали право обирати представників до міської влади. Його брат Дмитро Андріанович Мінаєв наприкінці XIX - початку XX ст. також був добре знаним - купець II гільдії, власник багатьох торговельних і промислових закладів міста, меценат. Він входив до складу Олександрівського міського громадського самоуправління. Зокрема, відомо про роботу Д.А.Мінаєва членом будівельної комісії (1909 р.), заступником першого міського голови по податку з нерухомості присутствія (з 1911 по 1914 р.). В 1917 р. він продовжував працювати у складі Олександрівської міської думи [3.-Ф.24.-Оп.1.-Спр.1771.-Арк.11].

Документи про історію старообрядців післяреволюційної доби не можна назвати численими. Але вони достатні для загальної характеристики змін у становищі колишніх старовірів.

Фрагментарні відомості, необхідні для відтворення соціальних процесів в середовищі старообрядців, наявні у фондах багатьох радянських установ: сільського господарства, освіти, охорони здоров'я, статистики тощо. Зокрема, у фонді Запорізького окружного відділу народної освіти (Ф.Р.785) збереглися документи про діяльність Великознамянської сільськогосподарської профшколи за 1927-1930 рр. Вони представлені протоколами засідань шкільної ради, методкабінету, листуванням з господарчих питань [3.-Ф.785.-Оп.1.-Спр.1056,1152,1464]. У фонді Запорізького окружного відділу охорони здоров'я (Ф.Р.676) збереглися документи про стан і діяльність Великознамянської амбулаторії. Це доповіді, виписки з протоколів,

листування, кошториси [З.-Ф.676.-Оп.1.-Спр.231,249]. Цікаву різновидність документів становлять статистичні зведення Запорізького губстатбюро (Ф.Р.224), Бюро Всесоюзного перепису населення 1939 року по Запорізькій області (Ф.Р.1202) та інших фондів органів статистики. Як приклад такого виду документів можуть слугувати статистичні картки про стан розвитку сільського господарства с.Велика Знам'янка за 1922 р. [З.-Ф.224.-Оп.1.-Спр.112], подвірні списки домовласників цього села на 1939 р. [З.-Ф.Р.1202.-Оп.1.-Спр.313.-Арк.90-102].

Надзвичайний інтерес серед архівних джерел 20-х років ХХ ст. викликають документи адміністративного відділу Запорізького окрвиконкому (1923-1930 рр.). В них переважають відомості про конкретні релігійні громади, що зареєстрували свою діяльність. Серед таких були і єдиновірницькі парафії при Олексіївській, Олександро-Невській, Іллінській, Знамення-Богородичній та Вознесенській церквах Великої Знам'янки та громада старообрядців м.Запоріжжя.

За видовою належністю в згаданих документах переважають анкети громад, їх духовних керівників, списки членів. Проте, в копіях збереглося й декілька протоколів загальних зборів парафіян та протоколів засідань церковних рад, які представляють неабияку цінність, про що зазначимо нижче.

Анкети дозволяють уточнити час заснування релігійних осередків та їх реєстрації радянськими органами, подають відповідні новому часові характеристики кількісного, національного, вікового, соціального складу старообрядських парафій. За документами єдиновірницьких церков, підготовлених у відповідності з єдиними вимогами НКВС, з'ясовуємо, що в 20-х рр. ХХ ст. більшість членів громад за національною ознакою були росіянами, тоді як в міській парафії Запоріжжя серед так званої "п'ятидесятки фундаторів" (тобто формального числа членів, яке давало юридичні підстави для існування громади і реєстрації її статуту) більшу частину вже становили українці (28 українців, 22 росіян), що свідчить про трансформацію початкової форми старообрядської громади. Так само, цікавим для констатації згаданої еволюції є і соціальний та професійний склад парафій. На селі це було середняцьке селянство. Більшість серед фундаторів міської громади - 37 чол. - значаться як робітники.

Анкети дають відповідь на питання про адміністративну підпорядкованість та побудову єдиновірницьких громад великознам'янських старовірів. Вони свідчать про відновлення зв'язків старообрядців Південної України із своїми одновірцями в Росії, на перешкоді чому в дореволюційні часи стояла офіційна православна церква, яка намагалася нівелювати особливості устрою старообрядців, цілковито інтегрувавши їх до складу своєї конфесії. Керівництво Великознам'янської, Олексіївської, Олександро-Невської парафій зазначало свою адміністративну підпорядкованість Великознам'янському благочинію Мстерської єпархії Владимирської губернії. Із звіту Олександро-Невської церкви села Велика Знам'янка додатково дізнаємось про видачу коштів на відрядження делегата на церковний з'їзд у Нижньому Новгороді. Отож, на середину 20-х рр. великознам'янські єдиновірці продовжували підтримувати зв'язок з достатньо віддаленими центрами та організаційними осередками своєї конфесії. Цікаво, що інша частина старообрядців - Іллінська парафія с.Великої Знам'янки та громада при Запорізькому міському старообрядському храмі знаходились у віданні Нікопольського благочинія Харківської єпархії.

Згадані вище протоколи засідань церковних рад Олексіївської, Олександро-Невської, Знамення-Богородичної, Іллінської громад повідомляють надзвичайно цікавий епізод, пов'язаний із спробою організаційного усамостійнення і піднесення статусу всіх старообрядських громад Півдня України. Така спроба була здійснена у жовтні 1924 р. Мотивуючи територіальною віддаленістю громад від організаційного центру, церковні ради прийняли рішення про заснування в Великій Знам'янці єдиновірницької єпископської кафедри. На такий крок надихав і "досвід ... північних братів-одновірців". Протоколи засідань церковних рад містять ухвали з клопотанням перед державною владою сприяти втіленню цього рішення в життя.

Таке клопотання не було дивним за тодішніх державно-політичних обставин, адже влада намагалася щільно контролювати діяльність кожної конфесії і кожен, скільки-небудь серйозний крок (навіть внутрішньої реорганізації конфесії) без погодження з нею був неможливий. Та в даному випадку, необхідність і одностайність клопотання була підсилена ще одією обставиною - кандидатурою єпископа, якого великознам'янські єдиновірці надіялись бачити на чолі своєї єпархії. Це був єпископ Сергій (Зверев). Згадані документи характеризують його як такого, що "співчуває і любить єдиновір'я", "добре відому людину і як прихильника та любителя давнини і єдиновір'я". Особа саме цього єпископа була не випадковою. Росіянин за походженням, народився в м.Петропавловську. Закінчив семінарію і Санкт-Петербурзький університет, а згодом Московську духовну академію. Він тривалий час віддав служінню церкві саме на Півдні. Після роботи інспектором єпархіального училища Таврійської єпархії, в 1922 р. став єпископом Севастопольським, а з 1923 р. - Мелітопольським. Велика Знам'янка на той час знаходилась в територіальних межах саме його єпархії Російської православної церкви.

Гроза церковного розколу, яка принесла так званий "обновленський рух", сколихнувши в 1923 р. весь південний регіон, розбила єдність російського православ'я. Частина ієрархії одразу підтримала обновленство, яке було дуже суголосним офіційним політичним настроєм. Інших, хто намагався протистояти цьому рухові, державна влада руками своєї таємної поліції - ДПУ - репресувала. Серед традиціоналістів, тобто тих, хто одразу не пішов за обновленцями, був і єпископ Мелітопольський Сергій. Він користувався великим авторитетом серед населення єпархії. Це і спричинило до його переслідувань. Поряд з іншими ієрархами тодішньої Катеринославської єпархії, єпископа Сергія було заарештовано та ув'язнено. За документами Катеринославського губернського відділу ДПУ можна зрозуміти, що згаданий єпископ був особливо

небезпечним для влади. Він “задав тон всьому церковному життю трьох південних округ Катеринославської губернії”, тобто - Мелітопольської, Бердянської, Запорізької. Було визнано за необхідне ізолювати Сергія “від можливості впливати на церковні справи”, що й було зроблено наприкінці 1923 р. його арештом. Згодом ієрарха відправили до Харкова, звідки він не мав змоги повернутися на Південь. Отож, клопотання великознам'янських старовірів про цього владику було одним із числених проявів симпатій і співчуття населення до хранителів церковних традицій та намаганням врятувати для своєї церкви авторитетного провідника, втраченого, як здавалося сучасникам, для Російської православної церкви, очолюваної патріархом Тихоном. Реальною альтернативою збереження архієрея перед загрозою ув'язнення або заслання, було лише його перебування поза “тихонівською церквою”. Проте захід великознам'янців не вдався, а єпископ Сергій, дійсно, не вбачаючи змоги продовжувати своє служіння “контрреволюційній” (за визначенням влади) церковній організації, тимчасово “відпав в обновленський розкол”, очоливши Курську єпархію [4.-С.894,991].

Документи релігійних спільнот, які відклалися в характеризованому фонді Запорізького окладінвідділу, наглядно повідомляють також про скрутне матеріальне становище громад. Анкета парафії міста Запоріжжя, укладена в середині 20-х рр., констатує відсутність коштовностей та історичних пам'яток (очевидно, після відомої руйнівної кампанії по вилученню церковних цінностей 1922-1923 рр.): “крім ікон і богослужбових книг немає нічого”. Скромний, навіть бідний, матеріальний стан релігійних осередків відтворюють і короткі та досить формалізовані (складені на вимогу органів державної влади) звіти їх керівництва. Ці ж звіти сповіщають про максимальне обмеження ініціативи господарчої діяльності правлінь парафій. Статті доходів і витрат складають враження незначних розмірів фінансової підтримки вищих органів: благочинницької і єпархіальної канцелярії та, водночас, повідомляють про досить високу організаційну активність віруючих. Єдиновірці, як і громади інших конфесій, піднімали та вирішували буденні, але надзвичайно складні для вирішення за умов неприхильності влади, питання поточного ремонту храмів, їх належного утримання тощо.

Анкети членів церковно-парафіяльних рад дозволяють простежити й соціальні характеристики складу єдиновірницького активу. Він був неполітизованим. Серед керівництва зовсім не було парійних, навіть таких, які б служили в царській та червоній арміях. На запитання: “Яку суспільну або політичну роботу несли?” всі відповідали стандартно: “ніякої”. Надзвичайно цікавий штрих: анкети членів церковних рад відзначають реальне, або деклароване погіршення матеріального статусу респондентів. Їх майновий стан до революції визначається, як “заможний”, а на момент укладення анкет, як середняцький.

Отож, документи Запорізького окружного адміністративного відділу надають особливо цікаву і змістовну інформацію про релігійне життя єдиновірців, його суголосність долі інших конфесій, характеризують взаємини старообрядських релігійних громад із зовнішнім світом, стосунки з іншими конфесіями.

З розгортанням всезагального наступу держави на права релігійних громад, старообрядці, подібно іншим конфесіям, відчули на собі болісні прояви цього процесу. Його хід наглядно демонструють числені документи фондів органів місцевої влади, організацій та установ, котрі діяли на території компактного проживання старообрядців. Збереглися і становлять цінність в даному контексті, передусім, документи Велико-Знам'янського волревкому за 1920-1921 рр. (Ф.Р.282), волвиконкому за 1920-1923 рр. (Ф.Р.277) та волосного комітету незаможних селян за 1920-1923 рр. (Ф.Р.278), Кам'янського райвиконкому за 1923-1925 рр. (Ф.Р.290).

Трансформацію господарчого і духовного укладу старовірів за умов радянської комуністичної політики, залучення їх до суспільно-політичного життя у визначених більшовиками формах, дозволяють досягнути також документи партійних органів, які поширювали свій вплив на терени проживання старообрядців. Маємо на увазі, передусім, документи Кам'янського районного комітету КП(б)У (Ф.П.210), які збереглися починаючи з 1920 р. В документах цього фонду достатньо відомостей про Великознам'янський первинний партійний осередок. Їх можна знайти серед статистичних звітів про склад партійних організацій району (1927 р.), протоколів засідань бюро райкому та матеріалів комісії по обстеженню роботи по розкуркуленню (1930 р.), протоколів засідань районної комісії по чистці партії і списків комуністів по первинних організаціях (1934 р.) та ін [3.-Ф.П.210.-Оп.1.-Спр.61,72,93-95,102,107,123].

Перелік груп документів, здатних забезпечувати розробку історичних аспектів діяльності старообрядського населення на території, що складає нинішню Запорізьку область, може бути продовжений. Він нескінченний у своїй багатоманітності, як невичерпним є національний архівний фонд, що акумулював різнобічні й різновидові прояви людського життя.

Опрацювання охарактеризованих документів дозволить краще пізнати не тільки історію нечисленої старообрядської спільноти Запорізького краю. Воно сприятиме кращому усвідомленню характеру трансформаційних зрушень і перебігу драматичних колізій суспільно-політичного розвитку України новітньої доби, вивченню процесів інтеграції російської етнічної спільноти в господарські, релігійні, громадсько-політичні структури південноукраїнського регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тригуб О.П. Історія заснування Катеринославської та Херсонської єпархії (1775-1837) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. -Вип. VII. -Запоріжжя, 1999.

2. Державний архів Одеської області.
3. Державний архів Запорізької області.
4. Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы? и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти 1917-1943. Сб. в двух частях. - М., 1994.

ВОДОТИКА С.Г.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ПОСТУПУ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ УРСР 1920-Х – ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

Наука як невід'ємна складова суспільства перебуває під значним впливом оточуючих соціально-політичних реалій. Саме останні створюють умови поступу історичного знання, визначають зовнішні закономірності еволюції історичної науки. Великий, постійно зростаючий, а з кінця 1920-х років вирішальний, вплив на стан історичної науки в УСРР мав радянський режим.

Виходячи зі змісту політики комуністів і форм і методів її реалізації щодо культури та науки в періоді, який розглядаємо, доцільно виділити три етапи:

I. 1921 - 1925 рр. - перегрупування сил, "вирівнювання лінії фронту" з метою усунення недоречностей "воєнного комунізму", накопичення сил для наступу на неадаптовану науку. Проголошення та здійснення українізації, перетворення УСРР в географічно-адміністративну одиницю СРСР; допущення певного плюралізму в культурі поряд із політизацією суспільної свідомості, історичної науки на тлі наступу на демократію.

II. 1926 - 1928 рр. - посилення контролю Москви над УСРР, компартією України та українізацією. Гальмування українізації, усунення найбільш послідовних лідерів націонал-комунізму. Наступ на українську історіографію та посилене створення українського радянського суспільствознавства, рішуча боротьба з політичним "Інакомисленням".

III. 1929 - середина 1930-х рр. - сталінський "стрибок" до соціалізму, зміцнення радянського тоталітаризму. Зміцнення осередків радянського суспільствознавства, погром української історичної науки, всеохоплююча політизація соціально-гуманітарного знання, утвердження тотального контролю над історіографією.

Твердо і рішуче проводячи генеральну лінію, правлячий режим змушений був враховувати досвід боротьби за утвердження радянської влади в Україні в 1917 - 1920 рр. і адаптуватись до українських умов. І хоча ці поступки у політичному плані не мали принципового значення, неухильно зменшувались, і у другій половині 1920-х років зійшли нанівець, все ж вони відкрили неабиякі можливості для національно-культурного відродження, для позитивних соціально-політичних впливів на поступ української національної історіографії.

Першим за значенням для історичної науки з цих впливів був крах Російської імперії та реальний, практичний доказ самого факту існування українського народу. Відповідно, в суспільній свідомості утвердилося визнання історії України як об'єктивної реальності, що відразу перетворило попередні надбання української національної історіографії у соціально значуще явище. З цього часу центральне місце в українській історіографії посіло питання про міру самостійності історії України щодо історії сусідніх народів та цивілізацій, про роль і місце України у світовій історії, про співвідношення загальносвітових, цивілізаційних і національних, специфічних закономірностей історичного розвитку України.

Зникнення Російської, а за нею і Австро-Угорської імперії викликало небувале пробудження національного руху, скинуло путі та звільнило творчий потенціал народу, його культури та науки. Історія України ходою подій перетворилася у вагомий чинник соціально - політичного буття українського народу.

Перебіг національно-визвольних змагань, відродження української державності зробило національну історіографію важливим елементом державної політики. З часів УНР усі політичні режими опікувалися українською історичною наукою, що стало початком створення державної системи історичного знання - підготовка кадрів, організація державних науково-дослідних установ, видання джерел і літератури та інше.

Наслідки національно-визвольних змагань значно розширили "соціальний заказ" і в цілому позитивно вплинули на поступ історичного знання, на розширення проблематики досліджень, на становлення об'єкту та предмету історії України. Йдеться про значення української державності, з'ясування закономірностей її поступу, досвід взаємодії соціальних і національно-визвольних складових українського руху, ставлення неукраїнських етнічних груп до національно-визвольних змагань і, взагалі, про історію неукраїнської людності в Україні.

Найбільшим позитивом для розвитку історичної науки вважаємо українізацію, яка попри її суперечливий характер в умовах радянської влади, в період непу охопила значні верстви населення, пробудила широкий громадський інтерес до історії свого народу.

Українізація стала фактором внутрішньопартійної боротьби, що створило додаткову суб'єктивну можливість її позитивного впливу на історичне знання. В процесі цієї боротьби перемогли централізаторські, проросійські кола, а сталінське угруповання вже з другої половини 1920-х років почало наступ на націонал-комунізм як прояв "національного ухилу". Врешті-решт українізація була зведена до апологетичного